

Sáros vármegye történelemtudományi önreprezentációja és nemzetiségpolitikai sajtóakciója a 20. század elején

---

GÁBOR SZTANCS

Historical Self-representation of Sáros County and a National Minority Policy Press Campaign in the Early 20th Century

Indexing Terms: self-representation, assimilation, Sáros County, Naša zastava, nationalism, eastern Slovak identity

---

Bevezetés

A Tarca-parti Berzevice családi kastélyában született Berzeviczy Albert, Tisza István első kormányának kultuszminisztere, a Magyar Tudományos Akadémia leghosszabb ideig, 1905-től 1936-ig hivatalban volt elnöke, ezer szállal kötődött a felvidéki Sáros megyéhez. (Gali 2017) 1909 novemberében az alábbi gondolatokat és ma már látnokinak tűnő óhajtását rögzítette Tóth Sándor háromkötetes megyei monográfiájának előszavába: „Sáros megye monográfiájának anyaga eddig túlnyomó részben a levéltárak homályában lappangott, vagy az irodalomnak szinte beláthatatlan mezején várt. Múltja, természeti és néprajzi viszonyai egyaránt, mintegy mikrokozmoszát nyújtják egész hazánknak. [...] A történetíró kötelessége tárgyilagosan állapítani meg annak okait s a gyakorlati állambölcseesség feladata az új fejlődést a hazai közérdeknek megfelelően irányítani. A vissza- és előrenéző elmélkedésében egyedül jogosult érzelmi momentum az az óhajtás lehet, vajha a régiek helyét elfoglaló új elemek szerencsésebbek és kitartóbbak volnának a hazai rög megtartásában s a régieknél nem kevésbé erősek nemzeti érzésben s a szűkebb és tágabb haza iránti áldozatkész szeretetben!” (Berzeviczy 1909, VII–XI. p.)

A magyar helytörténetírás történetében a dualizmus korának fél évszázada a legtermékenyebb időszakok közé tartozott. A leíró statisztika műfajában készült összefoglaló munkák – a Borovszky-féle millenniumi vármegyei sorozat, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia országait, tartományait és népeit 396 füzetben és 21 kötetben bemutató, németül és magyarul közreadott *Kronprinzwirk* nyomán – soha nem látott nagy presztízsre tettek szert.¹ Mindenki meg volt győződve a hely- és régiótörténeti

---

1 A Rudolf trónörökösöz, majd Stefánia főhercegnőhöz kötődő *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* c. munka 1885 és 1902 között jelent meg. Digitális változata elérhető a Tankönyvtárban: <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/osztrak-magyar/adatok.html>

kutatások szükségességéről, nemzeti hasznáról. A magyar történelem nemzeti kánonjába tartozó művek mellett egyre nagyobb igény nyílt a „kis hazák, kis országok”, azaz a vármegyék történetének megírására és reprezentációjára. Ezt a munkát a nemzeti narratíván, az országos „nagy történelem” kérdéseiben dolgozó történészek nem tudták elvégezni, és így nyílt tér a helyi értelmiség közül kikerült szerzők előtt. Tóth Sándor eperjesi tanár is pályázati úton nyerte el a monográfia megírásának lehetőségét: „Az ajánlattevők közül a megye közönsége a monográfia megírásának részletesen körül írt megbízását dr. Tóth Sándorra, az eperjesi kir. katolikus fő gimnázium igazgatójára bízta, kinek – a határozat szavai szerint – közismert elismerésre méltó irodalmi tevékenysége és kiváló egyénisége a nehéz feladat sikeres megoldására kellő biztosítékot nyújt, s ki már hosszabb idő óta a megye központjában lakván, vármegyénk viszonyait szemléletből és tapasztalatból is ismeri.” (Berzeviczy 1909, VII–XI. p.)

A kérdéssel több munkában is foglalkozó Varga Bálint szerint a magyarországi historizmusnak szüksége volt erre „a nemzeti szint alatti történetírásra” és annak eredményeire, mert a városok, vármegyék történetét összefoglaló műveknek fontos szerepük volt „a 19. század során lejátszódott magyarországi nemzetépítéseknek, a nemzeti történeti tudat konstrukciójának és elterjedésének, és ezen keresztül a modern, integráns nemzetállam kiépítésében”. (Varga 2014, 182. p.) Gyáni Gábor azt hangsúlyozza, hogy a 19–20. század fordulóján a vármegyei történetírás térnyerése azzal magyarázható, hogy „a közösségi, tehát egyszerre nemzeti és helyi, főként a polgárral azonos városi identitás történeti megalapozása különösen aktuális szükségletnek tűnt.” (Gyáni 2002, 59. p.) Gyáninak ez a következtetése a vármegyei elit esetében is megállja helyét, mely a kiegyezést követő közigazgatási átalakítás során autonómiája jelentős részét elveszítette, sőt gyakran területi integritása is veszélybe került. A vármegyei hatáskörökről, a vármegyék területéről szóló vitában a történeti, etnikai és nemzeti érveknek kiemelt szerep jutott. (Czieger 2011, 101–120. p.)

A vármegyei történetírás tehát fontos identitásképző mozzanata volt a 19. század az ország nemzetiségi peremrégióiban is meginduló magyar nemzetépítéseknek, a nemzeti történeti tudat konstrukciójának. Peter Burke szerint a „történeti élményekhez sokan amatőr történészek, regények, színdarabok, színházi előadások, enciklopédiák, múzeumok és emlékművek keresztül jutottak”. (Burke 2011, 115. p.) Megállapítása minden korban helytálló, különösen az úgynevezett historizmus korában.

A vármegyei történetírás intézményi keretei

A vármegyei történetírásnak alapvetően három intézmény volt a forrása: a vármegye történeti, természeti értékeit bemutató múzeum, a megye történetét, fejlődését összefoglaló monográfia és a történeti egyesület. Bár mindhárom a tudományos reprezentáció eszköze volt, valamelyest eltérő lehetőségekkel és korlátokkal rendelkeztek. A vármegyei múzeumok ugyan teljes áttekintést tudtak adni saját megyéjük, városaik, településeik történetéről, de értelemszerűen csak az őket felkereső látogatóknak.

A múzeumi tárlattal szemben a megyei monográfia az országos közönséghez szólt – beleértve ebbe a tudományos közönséget is –, de megjelenítése egyszeri, a példányszám alapján pedig szintén korlátozott művelet volt. A monográfiával ellentétben

a történelmi társaságok folyamatos tudományos munkát végeztek (jellemzően régészeti feltárásokat, forrásgyűjtést és a források publikálását, a múzeumi gyűjtemény fenntartását), kiadványaik pedig e kutatások folyamatos megjelenését biztosították. A múzeumokat jellemzően a történelmi társaságok vagy közművelődési egyesületek alapították, általában a vármegyei értelmiségi elit támogatásával és kezdeményezésére. A századforduló körül kiépült és intézményesült állami múzeumfelügyelet egyre nagyobb részt vállalt a vármegyei múzeumok finanszírozásában és ellenőrzésében. (Varga 2014, 182. p.)

Átfogó monográfia a vármegyék kétharmadában született. Pesty Frigyes és Fraknói Vilmos részletes útmutatót tett közzé a helytörténelmi monográfiák szerzőinek. (Varga 2014, 187. p.) A vármegye-monográfiák szerzői jellemzően helyi értelmiségiek voltak, akik a legtöbb esetben vármegyei megrendelésre végezték el szűkebb hazájuk ismertetését, s műveik kiadásának költségét többnyire a vármegye fedezte. A honfoglalás ezredévi ünnepeinek hatására számos vármegye kezdeményezte és finanszírozta saját történetének reprezentatív megírását, ezzel is részt vállalva a nemzeti történelem minél teljesebb bemutatásában.

A történelemtudomány „termelékenységét” általában két tényező határozza meg: egyrészt a forrásadottság (vagyis az a nyilvánvaló összefüggés, hogy minél gazdagabb a forrásanyag, annál részletesebb kutatásra adódik lehetőség), másrészt a forrásanyagot feldolgozni képes szakemberek, értelmiségiek száma. Ismeretes, hogy az oszmán uralom igen negatívan befolyásolta a magyarországi vármegyék forrásadottságát. A leggazdagabb forrásállományok a nyugati, északi és erdélyi vármegyék levéltárainak voltak/vannak. A helyi értelmiség száma, súlya pedig a kulturális javak eloszlásával, a városiasodással, tágabb értelemben az ország társadalmi-kulturális modernizációjával függött össze.

Az 1900-as népszámlálás alapján Sáros vármegyében 57 tartozott a szabad foglalkozású és tanári értelmiségiek sorába. A megye középiskoláinak és főiskoláinak a tanárai közül többen foglalkoztak helytörténetírással. Az országos viszonylatban élen álló Abaúj-Tornában 68, Szepesben 92 fő alkotta a potenciális kutatói bázist.² A viszonylag nagy területű és kis népességű Sáros iskolaügye fejlettnak volt mondható. Az eperjesi jogakadémia, a két teológiai (görögkatolikus és evangélikus) akadémia, valamint a két eperjesi és a kisszebeni főgimnázium mellett három tanítóképzője biztosította a művelődés és az értelmiségi képzés kereteit. (Dvortsák 1916, 45. p.)

A magyarországi regionális történelmi társaságok három hullámban jöttek létre. Az első hullámban, 1872 és 1876 között nyolc társaságot alapítottak, amelyek közül hat bizonyult tartósnak. A második hullám az 1880-as években játszódott le, 1880 és 1886 között. Ekkor szintén nyolc társaság alakult meg, de ebből egy szinte azonnal, kettő pedig néhány év múlva megszűnt. A harmadik hullám három új egyesületét az 1896-os millenniumi ünnepek inspirálták. (Varga 2014, 190. p.) Ez utóbbiakhoz tartozott a Sáros megyei is. A vármegyében az első múzeumot 1905-ben alapította Bártfán, Vármegyei Múzeum néven, az eperjesi Széchenyi-kör. A millennium a sárosi

2 A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Nyolczadik rész. Közzolgálati ágak és szabadfoglalkozások. Magyar Kir. Statisztikai Hivatal Budapest, 1906.

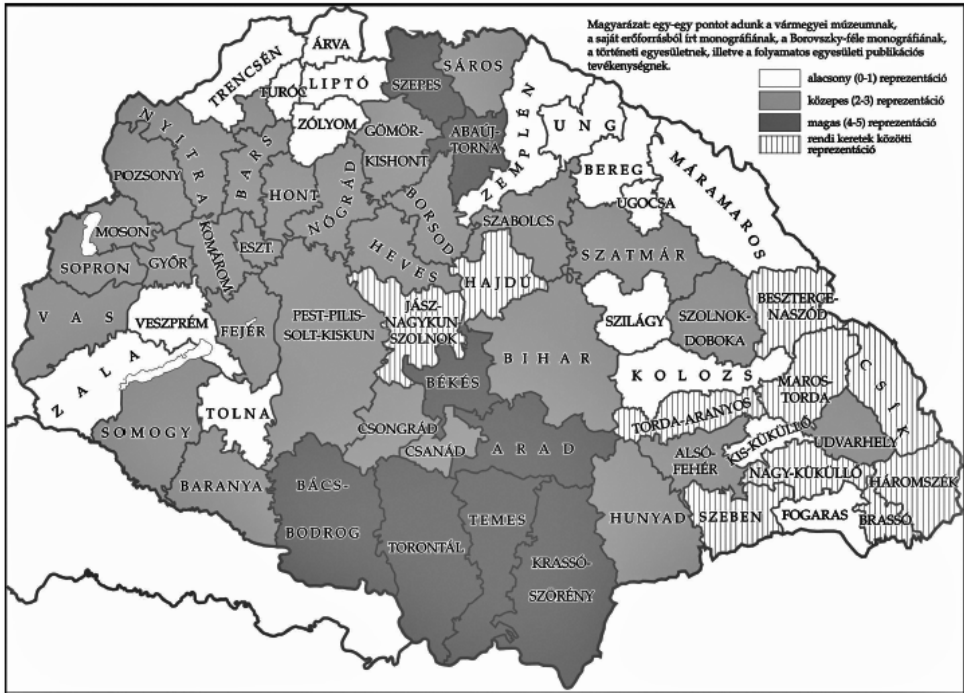
monográfia megírásának is jelentős lendületet adott. (Varga 2014, 183–190. p.) Ahogyan a bevezetőjében Berzeviczy Albert is említi, a Tóth Sándor által megírt vármegyei monográfia alapját a millenniumi munkálatok jelentették. A három kötete, mely részletesen tárgyalja Sáros múltját, 1909 és 1912 között a vármegye támogatásával jelent meg. A kötetek a honfoglalástól a 20. század elejéig tekintik át Sáros társadalmi, gazdasági, politikatörténeti és művelődéstörténeti fejlődését. A Borovszky-féle vármegyei sorozatból való kimaradás presztízsvesztését ily módon sikerült jóvátenni, s Tóth Sándor műve a megye tudatos történeti, tudományos reprezentációját jelentette.

Ennek részeként a szlovák, illetve szlovják többségű Sáros vármegye magyar identitását is erősíteni kívánták. A monográfia alapját, forrásbázisát alapvetően a vármegye városainak levéltáraiban őrzött iratok adták. A korai, írásbeliség előtti időszakokra vonatkozóan pedig a régészeti források, leletek szolgáltak kiegészítésként. Mindezt maga Tóth Sándor is igazolni kívánta, merthogy a befejező kötet végén pontos leírást adott a vármegye levéltárainak anyagáról, s jegyzéket is közölt a vármegye és a rendezett tanácsú városok közép- és újkori okleveleiről. (Tóth 1912) Érdemes összehasonlítani Sáros a térség két kulturálisan fejlettebb vármegyéjével, Szepessel és Abaúj-Torna megyével. Szepes vármegye esetében a vármegyei történetírás szervezeti keretei korán kibontakoztak. Itt jött létre legkorábban a megyei történeti egyesület: Szepes megyei Történelmi Társulat néven 1883-ban alakult meg Lőcsén. 1885–1914 között összesen 13 évkönyvet jelentetett meg, 1909–1923 között pedig folyamatosan publikálták a vármegye történetét a *Közlemények Szepes vármegye múltjából* című sorozatban. Ugyanakkor jókora késéssel, csak 1911-ben jött létre a Szepesi Múzeum Lőcsén. (Varga 2014, 183–190. p.)

A komoly helytörténeti kutatások ellenére a vármegye összefoglaló, reprezentatív munkája csak lassan készült el, de az első világháború miatt már nem adták ki. Vélhetően a szepesi városok rendkívül gazdag forrásanyagának teljes körű feldolgozása a rendszeres munka ellenére a tervezettnél hosszabb időt vett igénybe. (Varga 2014, 189. p.) Majdnem teljesen hasonló volt a helyzet Abaúj-Torna vármegyében, amelyet Kassa meghatározó szerepe miatt az északkeleti régió központjának tekinthetünk. Azzal az eltéréssel, hogy itt a történelmi múlt reprezentációja már 1872-ben elkezdődött, mégpedig a kassai Felsőmagyarországi Múzeum Egyesület, négy év múlva pedig magának a Múzeumnak a megalapításával. Ezt a folyamatot erősítette meg a vármegye két monográfiája.³

3 Korponay János: *Abaújvármegye monographiája (1866–1878)*; Borovszky Samu – Sziklay János (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Abaúj-Torna vármegye (1896)*.

1. térkép. A vármegyetörténeti reprezentáció eszközei. Varga 2014, 191. p.

Varga Bálint térképe alapján elmondhatjuk, hogy a reprezentációs eszközök felhasználásában a magyarországi vármegyék négy csoportba oszthatók. Sáros a második csoporthoz, míg Abaúj-Torna és Szepes a harmadikhoz tartozik. Előbbiről ugyan folytak történelemtudományos kutatások, de ezeknek reprezentációjára csak a vizsgált eszközök egy részét használták fel. (Varga 2014, 193–195. p.) Utóbbi csoportot a reprezentációban legaktívabb, az összes vizsgált eszközt felhasználó megyék alkotják. A térképen észrevehetjük, hogy a Felvidék vármegyei között a nyugati szlovák és a keleti rutén többségű vármegyék történeti reprezentációjában ékként jelenik meg ez a három vármegye. Az északnyugat-magyarországi megyék értelmisége túlnyomóan a szlovák értelmiség köréből került ki, amely nem kívánt részt vállalni a magyar nemzeti múlt reprezentálásában. (Varga 2014, 193–195. p.) Ezzel szemben az északkeleti rutén többségű megyékből hiányzott a nagyobb számú értelmiségi réteg. A három említett megyében viszont a jelentős számú kulturális-értelmiségi réteg a helyi magyar és német identitású szabadfoglalkozásúak és a városi polgári elit alkotta. Utóbbiak a kiegyezés évtizedeiben egyre erősebben hangzottak a magyar nemzethez való tartozásukat. (Varga 2014, 193–195. p.)

Sáros vármegye és a szlovák–szlovják kérdés

Az 1918 előtti Északnyugat- és Északkelet-Magyarország völgyrendszerekre, medencékre tagolt régió. Minden medence – Mendől Tibor találó kifejezésével élve – mint

megannyi „életkamrácska”, külön világokat alkotott. (Mendöl 1940, 17. p.). A medencék sorozatát a folyóvölgyek természetes útvonalai észak–déli irányban fűzik fel, és szorosabban kapcsolt az ország belsejéhez, mint egymáshoz. Ezekhez a szokásaikban, nyelvjárásaikban is gyakran elkülönült életvilágokhoz az évszázadok alatt szervesen igazodott az egyházi és állami közigazgatás. A természeti tájak és az igazgatási egységek egybeesése elősegítette a táji és népcsoporttudat összefonódását.

A szlovák „nemzeti ébredés”, azaz a modern szlovák nemzetépítő nacionalizmus korának írásaiban, a 19. század utolsó harmadától kezdve a keleti szlovák régió a nemzeti terület sokak által megkérdőjelezett, a szlovák nemzeti mozgalomba megkésve és ambivalens módon bekapcsolódott része. A dualizmus kori magyar kormányok pedig igyekeztek a különbségeket tudatosan még jobban kiélezni. Milan Hodža, aki Sáros megyét „szlovák Macedóniának” nevezte, szókimondóan abban jelölte meg a kormányzati nemzetiségi politika célját, hogy a „sárosiak olyan törzsnek érezzék magukat, amelynek nincs semmi köze a többi szlovákhhoz”. (Hodža 1913a, 1. p.) A keleti szlovákokat a domborzati viszonyok, a Felföld kelet–nyugati nehéz átjárhatósága kétségkívül elszigetelte a nemzeti mozgalmat éltető, öntudatos intelligenciát kitermelő Vág- és Garam-völgyi megyéktől. A reformkor utolsó évtizedének Ludovít Štúr vezette nemzedéke egyenesen a szlovák nemzeti gondolat temetőjének tekintette a Tátrától keletre elhelyezkedő Sáros, Ung, Zemplén, Abaúj megyét, ahol a szlovák és a rutén nyelv közötti keleti szlovák nyelvjárást beszélő „szlovjások” éltek. (Sztancs 2016, 57–74. p.) Ugyanakkor ezeket a kevert népségű – ruszin, szlovák, magyar és német – területeket a nemzeti tér részének tekintette. Erre kétségtelenül alapot jelentett az a tény, hogy a 19. században végig a területek szlovákosodása zajlott, főként a németek és a magyarok rovására. Milan Hodža is érzékelte ezt a szlovákosodást, Sárosban vagy Felső-Zemplénben, Homonna környékén gyakran hallotta: „Szlovják vagyok!” (Hodža 1913b) A régió hovatartozása azonban a szlovák nemzethű elitet más irányú problémával is szembesítette. Az egységes szlovák „nemzettest” elvét ért legsúlyosabb kihívás a 19–20. század fordulóján, majd időnként a 20. század folyamán is a keleti szlovák, azaz szlovják népség külön nemzetté alakításnak a terve jelentette. Nem véletlen, hogy a térség történelmi útja, identitása, nemzeti hovatartozása jó másfél évszázada szenvedélyes viták keresztjében állt.

Az első átgondolt kísérlet a szlovákság különálló etnikai csoportokra való megosztására, a keletiek leválasztására és önálló nemzetté szervezésére a dualizmus időszámban történt, amikor a magyar vagy ekkortájt magyarosodó dzsentri hatására, illetve a sajátos nyelvjárások következtében a magyar kormányok támogatták az északkelet-magyarországi régió magyarosodását felkaroló törekvéseket. A ruszinnal is rokonságot mutató nyelvjárást beszélők saját önelnevezésüként a *Slovjak* etnonimiát használták. Ez az egykorú magyar szövegekben inkább „keleti tót” vagy „sárosi tót” alakban jelent meg. Szlovák részről korán megjelent velük szemben a megbélyegző *magyarón* minősítés, amit a szomszédos abaúj-tornai, zempléni etnikai kontaktuszónákban és a régió városaiban gyakori magyarosodásukkal, magyar patriotizmusukkal érdemeltek ki. Kiss Gy. Csaba meghatározása szerint: „a szlovák nemzetté válás korában azt a szlovákok nevezték magyarónnak, aki hűtlenné vált származásához, azonosult a magyar nemzeti ideológia céljaival, és közösséget vállalván a magyar hazával, szlovák anyanyelvét részben vagy egészében fölcserélte a magyarral. [...] A magyarón előljár a magyar nyelv ter-

jesztésében, a magyar nemzetállam gondolatának népszerűsítésében.” (Kiss Gy. 2005, 127., 137. p.)

A magyar „Gascogne”

A kiegyezés kori Északkelet-Magyarországon az igen népes kisnemesi dzsentri réteg határozta meg a közvéleményt, a társadalmi életet és a helyi politizálás kereteit. A jobb anyagi körülmények közt, közép- vagy nagybirtokkal rendelkező, állami alkalmazásban álló szlovák ajkú családok természetesen beépültek a régió dzsentrit utánzó társadalmi elitjébe; Sáros, Szepes polgársága a 19. század folyamán végig többnyelvű volt.

A Tisza Kálmán utáni magyar kormányok is egyre szorosabb együttműködésre léptek a magyar nacionalista-soviniszta erővel, a nemzetiségi régiókban magyarosító egyesületekbe tömörült magyar vagy magyarrá vált dzsentri és vármegyei tisztviselői csoportokkal. Ezek a csoportok a soknemzetiségű magyar állam magyar nyelvű és kultúrájú nemzetállammá változtatása érdekében minden rendelkezésükre álló eszközzel igyekeztek terjeszteni a magyar nyelvet és kultúrát, beolvasztani a nem magyarokat, vagy a nemzetiségi agitációkat ellensúlyozni. Ehhez nyújtottak további ideológiai alátámasztást a Grünwald Béla „politikai tanulmányában” megjelenő gondolatok: „Nemcsak, hogy a magyar elem ki nem csordul ebből az államból, hanem mondjuk ki nyíltan és őszintén, a magyar államot se tölti be.” Ebből azt a következtetést vonta le, hogy „töltsük be ezt az államot legvégső határáig, foglaljuk el benne azt az állást, melyet [...] történelmi jelentőségünknel fogva elfoglalni jogosítva vagyunk [...] A magyar nemzet missziója s legmagasabb célja: fenntartani magát uralkodó elemként az önálló magyar államban.” (Grünwald 2011, 21. p.) Ennek nagymértékben köszönhetően a felvidéki vármegyék magyar vezetése és apparátusa az 1880-as évektől összehangolt társadalmi akcióba kezdett a magyar nyelv terjesztése érdekében. Egymás után alakultak a közművelődési egyesületek, amelyek alig leplezett célja a magyar nyelv és a hazafias szellem terjesztése volt.

Sáros vármegyében e folyamatok alapját a sajátos nyelv, a *šariština* jelentette. Erről a nyelvről Tóth Sándor a monográfiájában ekképpen ír: „S van a megyének nyelvi különlegessége a múltból *reminiscentia* – is: a sárosi móka nyelv, mely fura keveréke a latinak, tótnak, magyarnak és németnek.” (Tóth 1909, 113. p.) Sáros századokon át sajátos kis világ volt, amelyről ma Mikszáth Kálmán svihákjai után torzképet alkothattunk. (Mikszáth 1999) Ezt a svihákok lakta tájat elsősorban *A gavallérok* című kisregényen keresztül ismerte meg az olvasóközönség. Sviháknak csúfolta a korabeli közvélemény a sárosi nemességet. Ugyanakkor a svihák számukra nem gúnynev volt, hanem jelentéssel bíró fogalom. „Ezzel jellemezték a könnyű, gavalléros multságokat, tréfákat kedvelő életüket.” (Dr. Atlasz 2014, 177. p.) Mikszáth hangja a Szepességről vagy Sárosról írott műveiben jóval ironikusabb, hidegebb, de még a táj színei is barátságosabbak. Passuth László szerint „a *bűvös palóc* sohasem értette meg a sárosi lelket, hanem a *déli*bb ember realizmusával kegyetlenül, anyagszerűen boncolta szét [...] Sárosinak lenni körülbelül annyit jelentett ez idő tájt, mintha a Lajosnak udvarában beállított szakadt köpenyű kisnemes azt mondta volna, hogy ő Gascogne-ból érkezett.” (Passuth 1996, 70. p.) Nem véletlenül hívták a századforduló tájékán a vármegyét „magyar Gascogne”-nak. Ezt a nyelvi különállást erősíti számos emlékirat is, hangsú-

lyozva a „po šarišsky” nyelvjárás túlsúlyát a vidéki népesség körében. Dvortsák Győző *Sáros földje 1914-1915* című munkájában is arra helyezi a hangsúlyt, amikor is Sáros népességét mutatja be, hogy „a sárosi tótok az úgynevezett keleti tót nyelvet beszélik, mely teljesen elüt a nyugati tót nyelvtől [...]” (Dvortsák 1916, 32. p.) Dessewffy István politikai pamfletjében is kiemeli, hogy a sárosi nyelv annyira eltér a nyugatitól, hogy ő azt nem is külön nyelvjárásnak, hanem önálló nyelvnek tekinti. (Dessewffy 1918, 8–9. p.)

Szmrecsányi Géza *Dobry Luft* című munkájában kiemeli, hogy a vármegyében a magyar nyelv mellett vezető szerepet játszik a sárosi nyelv. Ebbe a nyelvbe az „urak kvaterkázás közben belekevernek latin, német, lengyel rutén szavakat, nem felejtkezve el a magyarról sem”. (Szmrecsányi 2004, 141. p.) Ezt a soknyelvűséget, keveredést is megörökítette Szmrecsányi: „Szervusz dobrý dzeň amicenko, wie bist du gekommen či na Foršponce, vagy pedig auf Eigene Gelegenheit? Szervusz jó napot barátom, hogy jöttél, forsponton vagy saját alkalmatossággal?” (Szmrecsányi 2004, 141. p.)

Az eperjesi Széchenyi Kör

1867 után jelentős, de nem elsöprő lendületet vett a magyarosodás. 1878-ban a jogakadémia fiatal tanára, Berzeviczy Albert kezdeményezésére megalakult Eperjesen a Széchenyi Kör, amely elsősorban a megyei közművelődésben és a városi értelmiség összegyűjtésében játszott komoly szerepet. Az egyesület létrehozásának célját az alapszabályában rögzítették: „a magyar irodalom és művészet pártolása, ismertetése, terjesztése, Sárosvármegye területén kisededóvás és népnevelés ügyének fejlesztése s általában a közművelődésnek nemzeti szellemben történő előmozdítása.”⁴ Ennek a célnak elérése érdekében magyar nyelvű könyveket és folyóiratokat biztosít önképzés céljából, felolvasásokat, zene- és szavalati estélyeket tartanak. Ezek mellett kisededóvodákat, árvaházakat és népkönyvtárakat hoz létre, a meglévőket pedig segélyben részesíti.

Visszaemlékezésében Gömör János írja, hogy a Széchenyi Kör virágkora két személyhez köthető. Horváth Ödönhöz, a jogakadémia dékánjához és Wallentinyi Samuhoz, a kör titkárához, akik az eperjesi társadalom egységét kívánták megteremteni.⁵ Nekik s munkáságuknak köszönhetően fejlett magyar kultúrellet bontakozott ki Eperjesen: „A magyar nemzeti lélek ápolása, a magyar egység megteremtése csak így ezúton volt valóra váltható.”⁶ A kör székhelye Eperjesen a Vigadó épülete volt. Itt volt a kör olvasó- és tanácssterme, két nagy könyvtár. Főként télen használták az épületet zeneestekre és felolvasóestekre. Öt szakosztálya volt, amelyek elsősorban a magyar kultúra terjesztéséért voltak felelősek. 1. Magyar irodalmi; 2. Zene- és képzőművészeti; 3. Színészeti; 4. Idegen nyelvi és irodalmi és 5. Népnevelési szakosztály. Az irodalmi szakosztálynak feladata volt, hogy a Sáros múltjában vagy jelenében szereplő itt élt vagy megfordult írók tiszteletére díszelőadásokat szervezzen. E díszelőadásokon maga

4 Az Eperjesi Széchenyi-kör alapszabályai. Štátny archív v Prešove (a továbbiakban: ŠA PO), fond Széchenyiho spolok, 9. doboz, 33. sz. irat.

5 Gömör János hagyatéka. I. Gömör János: Emlékeim. Evangélikus Országos Levéltár.

6 Uo.

az alaptó, Berzeviczy Albert elnökölt. Jelesebb személyek, akiknek díszelőadást rendeztek: Pulszky Ferenc, Petőfi Sándor, Tompa Mihály, br. Eötvös József, Jókai Mór, Szinyei Merse Pál. Gömörly szerint ezek a kulturális ünnepek erősítették és segítették elő a sárosi öntudat szilárdabbá válását. „[...] minden sárosi szíve hevesebben dobogott. Minden arcon ott ragyogott a büszke öntudat: igen, mi sárosiak ilyenek vagyunk!”⁷ Érdemes megemlíteni, hogy a magyarosítás elősegítése céljából a kör népművelési szakosztálya jutalomban részesítette azokat a magyar tanítókat, akik szlovák falvakban tanítottak.

Aligha véletlen, hogy 1904-ben a Széchenyi Kör sóvári választmányának közgyűlésén az alkoholizmus is felmerült, mint a szlovák ajkú fiatalokat érintő társadalmi és egészségügyi probléma, amelynek filantróp módon, népkönyvtár létrehozásával kívánták elejét venni. „Serdülő fiatalságot a károshatású kocsmázástól elvonva önművelődésre serkent különösen e tót ajkú lakosságánál a magyar nyelv terjesztésének és a magyar közművelődésnek nagyfokú hasznára válik.”⁸

Tanulmányunk elején a vármegye történeti reprezentációja kapcsán már előkerült a Bártfán működő Vármegyei Múzeum. A Széchenyi Kör bártfai választmányának iratai között fennmaradtak a múzeum létrehozását tárgyaló iratok. A múzeumalapításról a vármegyei közgyűlés 1903. december 18-i ülésén döntöttek. Ez a gondolat is Berzeviczy Alberttől származott, aki vallás- és közoktatási miniszterként elérte, hogy a kormány is támogassa a sárosi múzeum létrehozását. A vármegye 1904-ben Divald Kornélt bízta meg a vármegye emlékeinek összeírásával.⁹ Az összegyűjtött anyag rendezését pedig Mihalik József királyi tanácsos és Dr. Vass Antal bártfai gimnáziumi igazgató végezte.¹⁰

Az alispán felvetésére a múzeum felügyeletét és ügyeinek intézését a vármegye és Bártfa város helyett a Széchenyi Körre ruházták át. „Vajon a vármegye illetve Bártfa városa maguk akarják e múzeumi bizottság útján a múzeumi ügyeket intézni, vagy pedig célszerűbbnek látnák mindkét helyen az eperjesi Széchenyi körre bízni.”¹¹

7 Uo.

8 Közgyűlési jegyzőkönyv. Sóvár, 1905. január 5. ŠA PO, fond Széchenyiho spolok, 9. doboz, 16. sz.

9 „1904 nyarán újabb állami megbízást kapott, felkérték a bártfai régi városháza épületében megnyitandó Sáros vármegyei múzeum anyagának összegyűjtésére. Feladatai ezúttal sem különböztek az addig megszokottól: vegyen lajstromba minden művészeti és néprajzi emléket, és gyűjtse össze, amit lehet. A kutató a vártnál nagyobb eredményt ért el, két esztendő alatt közel háromezer műtárgyat mentett meg a pusztulástól. Módszerének lényege minden esetben a kulisszák – padlás, fűskamra, sekrestyeláda, lomtár – mögé tekintő detektív munkában rejlett. [...] 1904 augusztusa és októbere között Divald kétszáznyolcvanöt sárosi községbe jutott el, hatvan kőtemplomot, negyvenöt fatemplomot, húsz várromot, tizenkét kastélyt keresett föl, és száz fényképfelvételt készített.” Cs. Plank 1999, 5–6. p.

10 Sáros vármegye törvényhatósági bizottságának 1905. október 23-án rendszeres évnegyedi közgyűlése. ŠA PO, fond Széchenyiho spolok, 9. doboz, 19. sz.

11 Sáros vármegye alispánjától Méltóságos Ghillányi Imre báró főispán úrnak az Eperjesi Széchenyi kör elnökének. Másolat 4092/905 alispáni számhoz. Uo.

Természetesen a vármegye is magáévá tette az alispán kezdeményezését: „*Helyesli a vármegye alispánjának azon eljárását, hogy a bártfai múzeum szervezési és igazgatási kérdéseinek rendezése végett az Eperjesi Széchenyi körrel érintkezésbe lépett [...] maga részéről is méltó részt kíván juttatni a múzeum felügyelete terén.*”¹² A Széchenyi Kör igazgatói választmánya ezt a legnagyobb örömmel és megtiszteltetéssel fogadta el. Javasolták, hogy múzeumi felügyelőbizottságot válasszanak, amelynek tagja volt a vármegye alispánja, a Széchenyi Kör titkára, pénztárnoka, Bártfa város polgármestere és a Széchenyi Kör bártfai vidéki választmányának elnöke.¹³

Ebből a jegyzőkönyvből az is kiderül, hogy Bártfán ugyan még nem volt berendezve a múzeum, de már tervbe vették az Eperjesen létesítendő múzeumot. Vagyis a vármegye politikai elitje törekedett a kor szellemének megfelelni, és minél jobban reprezentálni magát a nemzeti történelemben. Ehhez kapcsolódóan „*fölkéri a vármegye alispánját s a közönséget [a vármegyei közgyűlést – Sz. G.], hogy a kiváló közművelődési érdekű tervnek a megvalósítását mozdítsák elő.*”¹⁴

Divald Kornélt az alispán azzal a feladattal bízta meg, hogy a vármegye múzeumi érdekű emlékeit összeírja és a megszerzésük módjáról tegyen jelentést. „*Divald e megbízatásában oly sikerrel járt el, hogyha gyűjtése eredményéből múzeumi célokra alkalmas és megszerezhetőnek jelzett anyagot tényleg megszerezhetjük, különösen pedig ha a gyűjtés tovább folyik, a bártfai városháza a vármegye múzeumi anyagának befogadására nem lesz alkalmas.*”¹⁵ Ennek alapján merült fel a vármegye székhelyén létesítendő múzeum, mely a „*vármegye történelmi és művészeti emlékeinek megmentését célozza, mindenkor számíthat legteljesebb érdeklődésre (ti. az alispánéra).*”¹⁶

Láthatjuk, hogy a vármegye vezetésének célja egyértelműen a történelmi emlékek összegyűjtése és a társadalom felé történő reprezentációja volt. Mindez a magyar kultúra támogatására történt, hiszen az eperjesi Széchenyi Kört a magyarosítás elősegítésére hozták létre.

A Sárosvármegyei Magyar Közművelődés Egyesület

Ha a kortársak emlékiratait és a vármegye kulturális közéletével kapcsolatos dokumentumokat vizsgáljuk, általában a térségben uralkodó rendkívüli nemzetiségi-nyelvi harmóniát emelik ki. Ennek egyik összetevője a többnyelvűség, a másik a különböző nemzetiséghez tartozók békés együttélése, illetve a konfliktusok hiánya.

A 20. század elejéig az északkelet-magyarországi vármegyék élén álló közigazgatási vezetőknek nem kellett a szlovák nemzeti mozgalommal számolniuk. A régió szlovák

12 Sáros vármegye törvényhatósági bizottságának 1905. október 23-án rendszeres évnegyed-i közgyűlése. Uo.

13 Bártfai múzeum felügyeletének ügye. Uo.

14 Uo.

15 Sáros vármegye alispánjától Méltóságos Ghillányi Imre báró főispán úrnak az Eperjesi Széchenyi kör elnökének. Másolat 4092/905 alispáni számhoz. Uo.

16 Uo.

intelligenciája szinte egészében magyar érzelmű volt vagy már nyelvileg is elmagyarosodott. Az északnyugat-magyarországi megyék szlovák nemzeti központjaiban működő intézmények pedig nem mutattak érdemi érdeklődést a terület és az ott élő szlovákok iránt. Ugyanakkor a korabeli ellenzéki szlovák publicisztikában egyre élénkebben érdeklődtek a vármegye szlovák ajkú lakossága iránt. Különösen a szepességi, sárosi, zempléni szlovák értelmiség hiánya és az Amerikába zajló tömeges kivándorlás került előtérbe. A gondot főként a tengerentúli szlovák kivándorlás aránytalanul magas északkelet-magyarországi rátája s annak rövid időn belül érzékelhetővé vált következményei okozták. A kivándoroltak körében a szabadabb amerikai viszonyok, az aktív amerikai egyesületi, politikai közélet, a sárosi nyelvjárásban is megjelenő amerikai szlovák lapok ugyanis kezdték kitermelni azt az öntudatos réteget, amelynek e része hazatérve új hangot ütött meg. Ezek a visszavándorlók közül kikerült személyek járták a falvakat, s komoly nemzeti agitátori munkát folytattak, ezzel erősítve a régióban élők szlovákok öntudatát.

A Sárosmegyei Gazdasági Egyesület 1901-ben a hazatelepültek hanyatló erkölcsére, hazafiatlanságára panaszkodott: nem hallgatnak papjukra, nem tisztelik a hatóságokat, bírálják a hazai viszonyokat, és pánszláv gondolatokért lelkesednek. A kisszebeni választókerület papjainak brosúrájában kiemelik, hogy az óceánon túlról hazatérők ellenállnak a magyarosodásnak. A fiatal generáció soraiból kikerült agitátorok a munka helyett politizálnak, öntudatosak, olvassák a Milan Hodža által szerkesztett budapesti *Slovenský týždenník*et és büszkéek arra, hogy Amerikában szlovák szervezetek tagjai voltak. Itthon pedig támadják az iskolát és az egyházat, mert az úgymond magyarosít. A szerzők sajnálattal állapítják meg, hogy mindez éppen egy olyan megyében történik, „*ahol a népnek még néhány évvel ezelőtt nem volt elképzelése arról, mi az a szlovák nemzet*”. (Tajták 1966, 84. p. Vö. Thirring 1904, 198. p.)

A magyar kormánykörök hamar felfigyeltek az amerikai szlovák egyesületek és újságok tevékenységére, politikai mozgalmaira, és tartottak ennek hazai hatásától. Ellensúlyozásukra már az 1890-es években megindították az úgynevezett amerikai akciót, amely nagyobb méreteket és szervezettebb formát csak a századforduló után, 1901–1902-ben öltött. Az akció egyik kiemelt célja az északkelet-magyarországi kivándorlás és a visszavándorlás hatásának felmérése volt. E tekintetben kettébonították a tennivalókat: a magyar nemzetiségűek kivándorlását gazdasági eszközökkel is akadályozni kívánták, a nem magyar nemzetiségűekét viszont nem. Mivel megakadályozni nem lehetett, hogy a szlovákok, rutének mintegy 20%-a hazatérjen, az Egyesült Államokban működő megbízható magyarországi lelkészek útján kívántak gondoskodni arról, hogy lehetőleg ne érje őket pánszláv és ruszofil hatás, nehogy „fertőzve” itthon veszélyessé válhatnak. (Klebelsberg 1900–1903, 519–524. p.)

Az „amerikai akció” tárgyában 1903-ban tartott miniszterelnökségi értekezlet számára bizalmas jelentés készült: *Az idegenbe vándorolt magyar honosok nemzeti gondozása. Amerika* címmel. (Részleteit közli Kemény 1900–1903, 260–263. p.) Az előterjesztés különös fontosságot tulajdonított a sajtókérdésnek „az egyszerű gondolkodású tömegek” befolyásolása érdekében. A magyar kormány két szlovák nyelvű, hazafias amerikai lapot támogatott. A *Slobodní oreľ* című hetilapot Dénes Ferenc New York-i lelkész szerkesztette északkeleti szlovák nyelvjárásban. Ennek a folyóiratnak 1902-ben 3 720 előfizetője volt, s havi 100 dollár szubvenciót kapott a kormánytól. A másik a

Slovenské Noviny, Hazeltonban jelent meg Tóth Ferenc szerkesztésében s szintén hetilap volt, ugyancsak havi 100 dollár szubvencióval. Ezek a tervek és intézkedések azonban a viszonylag tekintélyes előfizetői adatok ellenére nem értek el számottevő eredményeket. (Kemény 1900–1903, 222–264. p.)

Az amerikai szlovákok tevékenysége hazai hatásának felmérésére is kísérletet tettek. Széll Kálmán miniszterelnök megpróbált tájékozódni a felvidéki megyék főispánjainak jelentései alapján. 1902 novemberében a miniszterelnök 16 megye főispánjától kért jelentést a visszavándorolt szlovákok politikai érzelmeinek „elváltozásáról”: telítve vannak-e nagytót, cseh-tót, pánszláv és ruszofil eszmékkel, s itthon propagálják-e azokat? Az elméletileg akár alapos informálódásra is módot kínáló körlevél a beérkezett főispáni válaszok tanúsága szerint jórészt felkészületlenül érte a felső-magyarországi vármegyei apparátust. Ezzel együtt több helyről érkezett olyan válasz, amely a hazatérő amerikasok nemzeti radikalizálódását jelezte. Így például Liptó és Sáros megyék jelentése szerint az elváltozás gyakori jelenség: a visszatértek a fennálló rendben elnyomást látnak, elégedetlenek, „fennhéjázók” s náluk a nemzeti eszme is teret nyert.¹⁷

Láthattuk, hogy a kivándorlás révén az északkeleti vármegyék szlováksága az Egyesült Államokban ismerkedett meg először az egységes szlovák nemzeti gondolattal és mozgalommal. Érdekes problémaként merül fel, hogy idehaza a szlovák politikusok a nemzeti egység jelszavain túlmenően alig-alig érdeklődtek a régió iránt. Látni fogjuk, hogy az érintett vármegyék politikai és értelmiségi vezetői mégis a szlovák mozgalom eszméit és céljait emelik ki, mint a Felvidék „magyarbarát szlovák lakosságát veszélyeztető tényezőt”.

Sokszor jelent meg a századforduló ellenzéki szlovák sajtójában kritikus hang a turócszentmártoni szlovák vezetőkkel szemben. Sok tudósítás igyekezett felhívni a figyelmet arra, hogy az északkeleti megyékben is élnek szlovákok, és a nemzeti ébredés ne csak nyugati és középső területekre koncentrálódjon, és hogy „ez elfelejtett területekre is terjedjen ki a szlovák nemzeti mozgalom, mert Slovensko keleti részén nincs aktív szlovák értelmiség.”¹⁸ Ezek az önébresztő cikkeken túl az országgyűlés szlovák képviselői is gyakran kaptak kérvényeket és kritikus leveleket az északkeleti vármegyékből. Az egyik cikk írója Sáros vármegyében élt, aki az alábbi kritikai megjegyzést tette: „Mi vagyunk a legutolsók, és a politikában is elmaradottabbak vagyunk, mint szomszédjaink, a ruszinok. Nos, az az igazság, hogy magunkra vagyunk hagyva. A szlovák területek ébredésétől elváltaszt minket Szepes. Nincsenek értelmiségí vezetőink. Hozzánk nem jön senki, hogy a szlovákságról és a politikáról tanítson, ide nem jön senki az értelmiségijeink közül. Nos, amiről a szlovák vezetők nem gondoskodtak, arról gondoskodnak magyarosítóink.”¹⁹

Egy másik tudósító Bártfáról az alábbi sorokat írta: „Nagyon fájdalmas, hogy nincs nekünk szlovák intelligenciánk, és ti ott, Liptó vármegyéből nem figyeltek ránk. Pedig

17 Szepes vármegye 1861-1918, Főispáni bizalmas iratok. Štátny archív Levoča, Hlavný župan. 51/1902. főisp. biz.

18 *Slovenské listy*, 1898. július 30.

19 *Slovenský týždenník*, 1906. január 12.

nekünk itt is létre kellene hoznunk szervezeteinket, meg kellene szerveznünk az intelligenciánkat és vezetőinket [...].²⁰

Ez az új kritikai hang arra vezethető vissza, hogy a Tátrától keletre nem volt olyan aktív szlovák politikus, aki képes lett volna regionális központot kialakítani, a nyugati megyék szlovák centrumaiból pedig nem tartotta senki sem fontosnak, hogy beutazza ezeket a keleti szlovák területeket és felmérje az ottani szlovákság igényeit és problémáit. Az 1907–1912 közt a szlovák nemzeti központoktól ugyancsak távoli Nagylakon banktisztviselőként, majd 1912-től a Szlovák Nemzeti Párt turócszentmártoni központjának titkáráként dolgozó Jozef Gregor Tajovský cikksorozatban tárta a közvélemény elé a „szlovák Kelet” anyagi, erkölcsi és szellemi elesettségét, a Sáros megyei minden napokban megjelenő „dzsentrizsidó uralmat” és az iskolai életet meghatározó „magyarón szellem” korlátlan hatalmát.²¹

Milan Hodža volt az egyetlen vezető szlovák politikus, aki elutazott az északkeleti szlovák megyékbe, hogy személyesen is kapcsolatot teremtsen és tájékozódjék. A keleti szlovákok elmaradott nemzeti fejlődése kapcsán a következő gondolatot fejtette ki: „[...] nemcsak a bolgároknak és a szerbeknek van Macedóniájuk, ahol elnyomott kistestvéreik élnek, hanem minékünk is, akik pedig annyira el vagyunk nyomva. Még nekünk is van Macedóniánk, ahol szlovák testvéreink mindenféle védelem, tanács, hűségese intelligencia nélkül élnek, a szolgabírók ostobaságainak, kénye-kedvüknek kitéve.”²² Hodžának tehát volt erkölcsi alapja, hogy lapjában keményen ostromozza a szlovák elitet: „Meg kell szűnnie annak a szégyenletes dolognak, hogy a mieink óvakodnak a szlovák Kelettől. Minden szlovák lapban pellengérré fogjuk állítani azokat az úriembereinket, bankjainkat, akik könnyedén tudnának működni Poprádtól Nagymihályig, de otthon ülnek a meleg szobában a mama mellett [...]”²³

Láthatjuk, komoly kritikák fogalmazódtak meg az ellenzéki szlovák pártpolitikusokkal szemben, illetve a szlovák értelmiségi csoportokkal szemben, mivel azok kevés figyelmet fordítottak az északkeleti vármegyék szlovákságára. Nem beszélhetünk arról, hogy mindez komoly fordulatot jelentett volna a keleti szlovák értelmiség magyarbarátságában, magyarosodásában, de elindították azt a folyamatot, amely révén 1918 után ezeknek a területeknek a lakossága is gyorsan integrálódott a szlovák nemzeti társadalomba. A legerősebb hatást azonban nem a nyugati megyékből érkező szlovák politikusok váltották ki, sokkal inkább a hazatérő amerikások, akik kint tartózkodásuk idején bekapcsolódtak az amerikai szlovák egyesületi életbe, rendszeres olvasóivá váltak az amerikai szlovák sajtónak és hazatérve is keresték a kapcsolatokat a szlovák nemzeti mozgalom vezetőivel.

20 Uo. 1914. január 16.

21 Jozef Gregor Tajovský: Východné Slovensko. *Slovenský denník*, 1913. február 27., 2–3. p.; 1913. március 1., 1–3. p.; 1913. március 2., 2–4. p.

22 *Slovenský týždenník*, 1913. július 25., 1. p.

23 Uo. 1914. február 13., 1. p.

Az Eperjesi Lapok a „pánszlávizmus” ellen

A Sáros vármegyében jelentkező – a korabeli magyar kormányzati politikában használt kifejezést átvéve „pánszlávizmusnak” nevezett – ellenzéki szlovák mozgalommal szembeni védekezés lehetőségeit az *Eperjesi Lapok*ban megjelenő cikksorozat vetette fel a vármegyei magyar és magyarón értelmiség előtt. A *pánszlávizmus* című cikk szerzője szerint a védekezés nem politikai, hanem sokkal inkább társadalmi kérdés. *„Tisztában voltak e férfiak azzal is, hogy a pánszlávizmus ellen csak egy módja van a védekezésnek: ha a magyar érzelmű intelligencia párt-, felekezeti és rangkülönbség nélkül egy vármegyei párttá tömörül, és vállvetett munkássággal iparkodik a veszedelemnek útját állni.”*²⁴

A *Védekezés a pánszlávizmus ellen* című cikk pedig azt hangsúlyozta, hogy a „pánszláv eszmék” csak a 20. század elején jelentek meg Sáros, Zemplén és Abaúj-Torna vármegyékben, hiszen ezeknek a vármegyéknek a szlováksága a szerző szerint alapvetően „jó érzelmű” és békés egyetértésben élt a magyar nemzettel. *„Egy-két év óta azonban ezeket a vidékeket is felkeresik a pánszláv apostolok és megmételtyezik a népet tévtanaikkal. [...] Mindez az igazgatók munkájának tulajdonítható, akik béke idején csendben felkeresik a falukat, ott beférkőznek a parasztsághoz és elkápráztatják őket [...]”*²⁵ A cikk arra is kitér, hogy mindez azóta erősödött meg, amióta az Amerikába kivándoroltak egy része hazatért és *„magába szívtá már az egyenlőségnek és a demokráciának az elveit, melyeket persze a saját maga felfogása szerint szeretne applikálni [...] szívesen követi azt a politikai irányt, amely a tótság uralmát tűzi lobogójára s ha más-ként nem, erőszakkal is le akarja magáról rázni a nehéznek vélt magyar »jármot«.”*²⁶

A vármegye tanítói is arra panaszkodnak, hogy bár a lassú, de folyamatos magyar nemzeti érzelmű oktatásnak köszönhetően *„a magyarság terjesztése már szilárd alapokra van fektetve, de szemben állunk egyszersmind a nemzetiségi izgatók alattomos akciójával”*.²⁷ Felfigyeltek arra, hogy a szlovák közeg teljes megmagyarosítása sorozatos kudarcba fullad. *„Tapasztalásból tudjuk, hogy a gyermekek, midőn az iskolából kikerülnek, folyékonyan beszélnek magyarul, írnak, olvasnak; a tót nyelvet és írást sehol nem tanulják s mégis, mihelyt az iskola porát lerázzák, már tótul povedálnak mindenkivel, tótul írnak és olvasnak.”*²⁸

Az *Eperjesi Lapok* két cikkben is kitért arra, hogy a vármegyén belül elsősorban a Tapolyi járásban jelentkeztek erősebben a szlovák nemzeti eszmék. *„A múlt napokban is pánszláv agitátorok jártak a járásban, akik újabb előfizetőket gyűjtöttek [...]”*²⁹ Ugyanakkor a cikk írója fontos feladatnak tartja, hogy a vármegye értelmisége, vagyis a papok, jegyzők, tanítók és a nemesség a vidék parasztága körében felvilágosító mun-

24 A pánszlávizmus. *Eperjesi Lapok*, 1906. június. 7.

25 Védekezés a pánszlávizmus ellen. *Eperjesi Lapok*, 1906. december 22.

26 Uo.

27 Vidékünk magyarsága. *Eperjesi Lapok*, 1907. február 3.

28 Uo.

29 Pánszlávizmus a tapolyi járásban. *Eperjesi Lapok*, 1907. március 3.

kát végezzen. De megjegyzi, hogy „a népet felvilágosítani és a pánszlávizmus tovább terjedését megakadályozni a hazafias érzelmű papi, jegyzői és tanítói kar hazafias kötelessége volna. [...] A papság egyes tagjai azonban nem hogy megakadályoznák [...], hanem maguk is a pánszlávizmus pártjára állnak”.³⁰

A Sáros vármegyei Közművelődési Egyesület – a szlovák nemzeti mozgalom ellensúlyozása

A védekezés leghathatósabb eszközét a hazafias közvélemény egy szlovák nyelvű, de magyar nemzeti szellemben írt újság kiadásában látta, amellyel ellensúlyozni lehetne a nemzeti agitációt.³¹ A *nemzetiségi sajtó ellensúlyozása* című cikk is hasonló megoldást sürgetett. A kezdeményezők azt gondolták, hogy a nép anyanyelvén, a keleti nyelvjárásban írott sajtón keresztül lehet sikeresen felvenni a küzdelmet az egységes szlovák nemzeti mozgalommal. „A nép nyelvéhez való szigorú és következetes alkalmazkodással kettős célt érünk el egyszerre. Elérjük azt, hogy annak az egységes tót irodalmi nyelvnek meghonosítását lehetetlenné tesszük, de elérjük azt is, hogy a helyi nyelvjáráshoz alkalmazkodó iránnyal közvetlen közel férközzünk az illető nép lelkéhez [...]. Kérünk tehát egy hazafias irányú, a nép nyelvéhez alkalmazkodó, annak különleges érdekeit is támogató tót napilapot.”³²

A Wekerle Sándor vezette 1906–1910 közötti koalíciós magyar kormány látva az amerikai akció sikertelenségét, az „államellenes tendenciák” leszerelésére irányuló aktivitását Amerika helyett a Felvidékre helyezte át. Erre a fellépést kezdeményező Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (FEMKE) vezetői szerint azért volt szükség, hogy a szlovák nemzeti mozgalom új tendenciáit hatékonyan ellensúlyozhassák. „Különösen a hosszabb időt Amerikában töltő tótok [...] inkább a nemzetiségi szabadságszermékek lettek prophetái. [...] Ma már, mint Nagyméltóságod az alábbiakban látni fogja, a tót nemzetiségi izgatás behatott a tömegekbe úgy, hogy az Egyesült Államokban keletkezett nagy tót nemzetiségi bloc az az archimedeszi pont, ahonnan a visszavándorlás révén a Felvidék nemzetiségi békéjét ki lehet forgatni. [...] A lehetőség határán belül odakinn is védekezünk, azt hiszem azonban, hogy a védelmi actio súlypontját mégis a hazai földre, a Felvidékre kell fektetni.”³³

A keleti szlovák hazafias újságot a Sárosvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület (S.M.K.E.) 1907. évi megalapítása előzte meg, mégpedig Semsey Boldizsár sárosi főispán kezdeményezésére. Semsey 1907. február 28-i levelében kereste meg Wekerle Sándor miniszterelnököt az alakítandó közművelődési egyesület tervzetével. Az egyesület létrehozásának célját a főispán az alábbiakban foglalta össze: „[...] a párt-

30 Uo.

31 Védekezzünk a pánszlávizmus ellen! *Eperjesi Lapok*, 1906. július 10., 1. p.

32 A nemzetiségi sajtó ellensúlyozása. *Eperjesi Lapok*, 1906. augusztus 2. A kérdést a kiegészítés kori szlovák sajtótörténet kontextusában tárgyalja: Ábrahám 2014, 51–67. p.

33 A *Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület Évkönyve* 1895, 9–14. p.

politika mellőzésével, helyi tájszólással és helyi viszonyokhoz mért, hazafias szellemben tartott, tót ajkú hetilapot létesít, melynek feladata lesz első kézből, hogy a különféle pánszláv lapok tévtanait ellensúlyozva, azokat a forgalomból kiszorítva, ezzel helyüket elfoglalja.³⁴ A kiadandó lap szerkesztését és megjelenítését az egyesület a főispán ellenőrzése mellett vállalta. Semsey még a hazafias akció megindítása és az egyesület létrehozása előtt felvetette, hogy lap működését ne csak Sáros vármegyére korlátozzák, hanem terjesszék ki a szomszédos vármegyékre, elsősorban Szepes és Zemplén vármegyére.³⁵

Wekerle támogatásáról biztosította a főispánt, mind politikai, mind anyagi értelemben. Anyagi támogatásként évi 20 ezer koronát hagyott jóvá a megalapítandó közművelődési egyesületnek. Ezt az összeget a főispán nevére küldték, félévenként 10 ezer koronát. A támogatásért cserébe Wekerle elvárta a főispántól, hogy félévente jelentéseket küldjön az elért sikerekről, a költségekről és szlovák nemzeti lapok előfizetőiről.³⁶

A Sárosvármegyei Magyar Közművelődési Egyesületet³⁷ 1907. augusztus 14-én tartotta alakuló ülését.³⁸ A megnyitó beszédet a főispán tartotta, aki „aggódó szemmel

34 Miniszterelnökség Központilag iktatott iratai K 26 1908. V. tétel 2650/1907. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL, ME)

35 Uo.

36 Uo.

37 Az egyesület alapító tagjai voltak: Ardó Alfréd földbírlő; Baán Achilles dr. kir. közjegyző; Bánó Aladár vm. főjegyző; Bánó Árpád főszolgabíró; Bánó Dezső dr. vm. IV. oszt. aljegyző; Berzeviczy Elek vm. I. oszt. aljegyző; Berzeviczy Rezső főszolgabíró; Berzeviczy Szilárd ny. kir. törvényszéki bírő; Bielek László műalmi igazgató; Bornemisza Lajos földbirtokos; Brühl Menyhért róm. katolikus prépost; Bujanovics Gyula földbirtokos; Dessewffy Ferenc ny. vasúti felügyelő; Dessewffy István dr. vm. III. oszt. aljegyző; Dobay Béla vm. II. oszt. aljegyző; Dobay Zsigmond dr. vm. tiszt. ügyész; Dvortsák Győző vm. levéltárnok; Egerer Ferenc főszolgabíró; Engländer Emil dr. ügyvéd; Ferbstein Márk dr. vm. tiszt. főorvos; Fest Lajos ügyvéd; Fúzy Alajos nyug. uradalmi főerdész; Gallotsik István szolgabíró; Hartmann Samu dr. járásorvos; Hedry Géza földbirtokos; Hodossy Imre dr.; Horovotz Simon dr. jogakadémiai tanár; Klauszer Kálmán ifj. szolgabíró; Kolosy Miklós kir. járásbíró; König Sándor ny. Duna-gőzhajózási felügyelő; Kósch Árpád könyvnyomda-tulajdonos; Kőszeghy Ádám főszolgabíró; Kőszeghy József földbirtokos; Kovács József; Kovaliczky Kornél görögkatolikus nagyprépost; Krayzell Aladár, Eperjes polgármestere; Kubinyi Albert földbirtokos; Kurimszki János róm. katolikus lelkész; Langsch Róbert körjegyző; Martényi Andor róm. katolikus esperes; Meliorisz Kálmán id. és ifj. földbirtokos; Nádaskay Sándor városi pénztárnok; Péchy Oszkár vm. árvaszéki ülnök; Péchy Zsigmond országgyűlési képviselő; Piller Kálmán földbirtokos; Propper Adolf ügyvéd; Répássy György görögkatolikus kanonok; Roskoványi Miklós ny. főszolgabíró; Sallai Mátyás róm. katolikus lelkész; Semsey Boldizsár főispán; Semsey Ottó vm. úti-biztos; Sztankay László ny. kir. telekkönyvvezető; Villecz János vm. árvaszéki ülnök; Zsebráczki Géza róm. katolikus lelkész.

38 Szeghy-Gayer Vera a Sárosvármegyei Magyar Közművelődési Egyesületet dolgozta fel mint regionálisan jelentkező politikai. társadalmi akciót, benne a helyi elit részvételét, valamint a Naša Zastava magyarosító tevékenységét a szlovják mozgalom keretei között. Szeghy-Gayer 2014, 68–83. p.

mutat rá azon vármegyénkben újabb időben mindinkább tért hódító nemzetiségi mozgalmakra, amelyeknek megfékezése és lehetetlenné tétele ezen vármegye közönségének első hazafias kötelességét képezi”.³⁹ Az egyesületet a nemzetiségi törekvések megfékezésére kívánták létrehozni: az S.M.K.E.-nak a fő célja a hazafias szellemben, keleti szlovák nyelven írt lap létesítése és terjesztése. A közgyűlésen létrehozták a Naša Zastava szerkesztőségét és ideiglenes bíráló- és ellenőrző bizottságát. Az egyesület alapszabálya a magyar állameszme megerősítését tűzte ki céljaként. „E célból az egyesület a Felvidék s elsősorban Sáros vármegye tót ajkú polgárai között a hazafias szellem ápolása és fejlesztése a magyar nyelv – mint az állam nyelvismeretének fejlesztése – megfelelő intézmények, olvasmányok, felolvasások által tót ajkú lakosaink között a kulturális és közgazdasági fejlődésének előmozdítása.”⁴⁰ Desseffy István 1918-ban hozzátette, hogy a magyar érzés fenntartásán túl, a végső cél a szlovák népesség minél gyorsabb megtanítása volt a magyar nyelvre. „Ne nevezzük ezt az akciót magyarosításnak. [...] Hiszen senki sem gondol arra, hogy nemzetiségeink anyanyelvüket elfelejtsék, ám használják azt továbbra is mint eddig a közbeszédben, templomban, sőt, ha akarják a hivatalok előtt is, de tanulják meg saját jól felfogott érdekükben a magyar nyelvet is, amelyre az életben annyi szükségük van.” (Desseffy 1918, 8. p.)

Korábban említésre került már, hogy Sáros vármegye főispánja kérte Wekerle Sándor miniszterelnököt, hogy a hazafias kelet-szlovák nyelvű sajtót kiterjeszthesse a szomszédos vármegyékre. Ehhez Wekerle megadta az engedélyt, azzal a feltétellel, hogy egyeztessen Szepes, Zemplén, és Abaúj-Torna vármegye főispánjaival. „Miniszterelnök úr rendeletében tudomásomra adja, miszerint egyidejűleg utasította Zemplén és Szepes vármegye főispánjait is, hogy egyöntetű eljárás céljából velem érintkezésbe lépjenek.”⁴¹

Semsey a főispánoknak küldött levelében felhívta a figyelmet szlovák nemzeti mozgalom megjelenésére és annak „káros hatására” az északkelet-magyarországi vármegyék szlovák lakosságára. Pozitívnak és közhasznúnak nevezte a nép hazafias érzéseinek fejlesztésére szánt lapot, mivel „népünk mindazt feltalálja, ami reá nézve hasznos is, ami őt érdekli, melyből értesülést szerezhet azon hivatalos szabályozásokról, intézkedésekről, pályázatokról, tárgyalásokról stb., amelyek megtudása reá nézve bizonyos érdekekkel, sokszor anyagi haszonnal vagy anyagi kár mellőzésével is jár”.⁴² Felkérte a főispánokat, hívja fel a vármegyei hivatalnokok, tisztviselők figyelmét az S.M.K.E. taggyűjtő íveire, valamint kérte, hogy megyéenként három megbízható személyt jelöljenek ki, akik a vármegye fontosabb eseményeiről, szabályzatairól írásokat küldenek a Naša Zastava számára.

Zemplén vármegye főispánja, Meczner Gyula legmélyebb támogatásáról biztosította Semsey Boldizsárt. Ugyanakkor Meczner jelezte, vármegyéjének már van „magyarosí-

39 Uhorský vzdělávací spolek Šarišskej župy (Sárosvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület), ŠA PO, 1907–1912 1. doboz, 14/1/1907

40 MNL OL, ME K 26 1908. V. tétel 2650/1907. sz.

41 Semsey Boldizsár főispán levele ifj. Andrassy Gyula belügyminiszternek 1907. augusztus 21.

42 Uo.

tó” egyesülete,⁴³ amelyet a vármegyei közművelődési alapból tartanak fenn. Kiemelte, hogy Zemplénben nemzetiségi vonalon teljes nyugalom van, a papság és a tanítók a hazafias eszme iránti lojalitásuknak adnak hangot. Ugyanakkor jelezte, hogy a Sárosal szomszédos Nagymihályi járásba megkíséreltek „izgató tót nyelvű lapot becsempészni.”⁴⁴ A fenti okok miatt a sárosi kultúregyesületet nem támogatta, de a hazafias irányú szlovák nyelvű lap megjelentetését helyeselte. Végül jelezte, hogy a fősolgabírókat utasította, jelöljék ki a legalkalmasabb egyéneket járásaikból, akik az új eperjesi szlovák lapnak a levelezői lehetnek.⁴⁵

Szepes vármegyéből rövidebb válasz érkezett. Itt a vármegyei gyűlés hozott határozatot a *Naša Zastava* támogatásáról. „*Tudatában annak a nagyfontosságú feladatnak, melyet magyar nemzeti szempontból a megindítandó lap megoldani hivatva lesz, a törvényhatósági bizottság teljes erkölcsi támogatásában kívánja részesíteni e mozgalmat és felhívja a vármegye közönségét [...] hazafias odaadással karolja fel és támogassa.*”⁴⁶

Az utolsó érintett vármegye, Abaúj-Torna esetében viszont nem talált komoly támogatásra a sárosi kezdeményezés, mivel itt az alispánnak, Puky Endrének írt levelet Semsey. Ezt erősíti, hogy a kiadandó lapról csak megindításának hónapjában adott hírt az alispánnak. Arról írt Pukynak, miért is kellett elindítani a lapot: „...*ellensúlyozza a tót nemzetiségi táborok hazafiatlan törekvéseit. [...] inkább ellenőrizni kívánjuk a népet és betöltjük a lapot oly anyaggal, amely éretlen köznépünket politikailag inkább érdekli.*”⁴⁷ Puky Endre válaszában „előre gondoskodásnak” nevezte az új lapot, mivel vármegyéjében ismeretlenek voltak a szlovák nemzeti mozgalom törekvései. Megígérte, a lap terjesztésével megbízza a vármegye kultúregyesületét, és néhány számot a maga részére is kért. Összegezve a három vármegye közül a szlovák nemzeti mozgalom törekvései Zemplént érintették erősebben, Szepes vármegyében főleg az Iglói járásban jelentkezett. Mindhárom vármegye vezetői támogatásukról biztosították Sáros vármegye főispánjának kezdeményezését és akcióját.

A vármegyék vezetőin túl Semsey utasításokkal látta el Sáros vármegye polgármestereit és fősolgabírokat. A polgármestereknek küldött utasításában kérte, hogy városuk lakói közül jelöljék ki azokat a személyeket, akik lojálisak és alkalmasak a *Naša Zastava* terjesztésére a lakosság körében. Kérte, hogy küldjék meg ezeknek a személyeknek a cím- és lakjegyzékét. A fősolgabíróknak szánt levelében konkrétabb, a szlovák nemzeti mozgalomhoz kapcsolódó kérdésekre várt választ a főispán. A vármegyei apparátus személyeinek, valamint a körjegyzőknek a lakhelyét kérte, az egyes járásokban pedig a vidéki értelmiségiek, mint például a lelkészek, kántorok, tanítók, valamint iparosok, kereskedők, címét, ahova mint megbízható személyeknek küldhetik a *Naša*

43 ŠA PO, UVŠŽ 1. doboz, 10/I 1907. sz.

44 Uo.

45 Uo.

46 Uo. 10947/1907. sz.

47 Uo. 22/I 1907. sz.

Zastavát és akiktől a főispán elvárta az újság terjesztését, illetve a nép megnyerését az újság számára.⁴⁸

A sárosi főispán szükségesnek érzi azoknak a községeknek a megnevezését, ahol a kezdeményezés várhatóan nehézségekbe ütközik, vagyis amelyekben a „pánszláv” lapok már tért nyertek. Ezért kérte a községek közjegyzőinek és a bírók megnevezését, hogy ilyen esetben e tisztviselők erősebben lépjenek majd fel. A lapot elutasító községek mellett azoknak a településeknek a megnevezését is kérte, amelyekbe „teljesen megbízható kézbe, egy címkötés alatt több lap küldhető, aki ezután a lapokat a megfelelő kézhez juttatja.”⁴⁹

Általános utasításban közölte Semsey a főszolgabírókkal, hogy a lap a megindulás pillanatában ingyenes lesz, s a fő hangsúlyt azon településekre és egyénekre helyezik, ahol a szlovák nemzeti mozgalom ellenzéki lapjait jártatták.

A Naša Zastava megindulása és működése

Korábban említésre került, hogy az 1907 augusztusában megtartott alapító közgyűlésen a közművelődési egyesület tagjai elfogadták és támogatták a Naša Zastava megindítását. Az újság elindításának megszervezése már 1907 áprilisában elkezdődött. Ekkor körvonalazódott ki a lap rovatainak szerkezete és tartalmi, amelyeket Dessewffy István dolgozott ki és mutatott be a miniszterelnöknek címzett levelében. Dessewffy egy évben 52 szám megjelenését tervezte. Az újságot nyári, téli és ünnepi lapszámokra osztotta. Ünnepek idején (húsvét, pünkösd és karácsony) 12 oldalas, a 20 téli szám 8 oldalas, a nyári hónapokban megjelent lapszámok pedig 6 oldalasak voltak.⁵⁰

Ekkor már el volt döntve, hogy az újság sárosi dialektusban fog megjelenni. Erről a nyelvről bővebb felvilágosítást a miniszterelnöknek az 1907 szeptemberében megküldött munkaprogramban nyújtott Dessewffy István. Az elismert szlovák nyelvésznek, Czambel Samunak 1906-ban kiadott munkájára hivatkozik.⁵¹ Ebben Czambel kiemelte, hogy Sáros vármegyében, de úgy általában az északkeleti vármegyékben „[...] az eredeti tiszta tót nyelvtől erősen elütő dialektust használ a tót nyelvű lakosság [...] tiszta tót nyelvű beszédnek vagy írásnak számtalan szavát és szójárását egyáltalán nem érti, sőt számos szónak teljesen más az értelme a tiszta tótban s megint más a sárosi tótban.”⁵² Dessewffy hangsúlyozta, hogy a keleti szlovák nyelvű dialektusnak a sárosi szlo-

48 Bizalmas levél Sáros vármegye főispánjától a vármegye járásainak főszolgabíróihoz. Uo. 1–28. 16. szám/1907. biz.

49 Uo.

50 Dessewffy István levele Wekerle Sándor miniszterelnökhöz. 1907. április 2. MNL OL, ME K26. 1908. V. tétel 2650/1907. vö. ŠA PO, UVŠŽ 1. doboz, 22/I 1907. sz.

51 S. Czambel: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. odd., I. čiastka: Východoslovenské nárečie*. Turčiansky Sv. Martin 1906. A szlovák és magyar nyelvészek közül sokan foglalkoztak és foglalkoznak a keleti szlovák nyelv történetével. A magyar szlavisták közül I. Király Péter: *Maďarské a nemecké slová vo východoslovenských a ukrajinských nárečiach východného Slovenska. Studia Russica XXIII* (Budapest, 2009), 55–80. p.

52 A szerkesztendő hazafias lap munkaprogramja. MNL OL ME K 26 4917/1907. sz.

vák elnevezést adja, mert az öt északkelet-magyarországi vármegyében (Szepes, Sáros, Abaúj-Torna, Zemplén és Ung) „a vychodnoslovenski dialektusnak nyelv és nép-faji középpontja Sáros és annak fővárosa székhelye Eperjes. Czambel például azt mondja »Eperjes környékén beszélt beszéd, amely példa mint a egész kelet szlovák részen.«⁵³ Kiemeli Dessewffy, hogy „[...] a sárosi nyelvnek irodalma nincsen. S miért nincsen? Azért, mert sárosi tót intelligencia nincsen. Saját irodalma csak annak a népnek lehet, amelynek saját intelligenciája van.”⁵⁴ Vagyis legfontosabb feladatnak a helyi értelmiség egységbe szervezését s majd irodalmi művek készítését tartja.

„A lap célja oly sajtóprogramot adni népünk kezébe, [...] felébressze és fejlessze bennük a magyar haza szeretetét, s ekképpen segítséget nyújtson sajnós fölötte megfogyatkozott vidéki intelligenciánknak nemzeti munkájában [...]”⁵⁵ A használandó nyelv alapjának és mintanyelvtanának két forrást jelölt meg Dessewffy. Az első forrás az Urbán Adolf által Eperjesen 1875-ben kiadott *Sárosi tót nyelvtan vázolata* című munka. Ez inkább a kereteket adta meg, mintát a nyelv nyelvtanának működéséhez, s régen került kidolgozásra. Ennél fontosabbnak és követendőnek tekintette a második forrását, amely nem volt más, mint az 1901-ben Amerikában alapított *Šlobedni Orel* című újság és annak helyesírása, amelyben „a sárosi közönségnek is már bemutatott, határozottan életképesnek bizonyult nyelvjárással fogjuk mi a mi megindítandó lapunkat megjelenteni [...]”⁵⁶

A lap filozófiáját Dessewffy István mint felelős főszerkesztő 1918-ból visszatekintőleg így foglalta össze: „Lapunk sohasem üzött pártpolitikát. [...] Az volt a nézetünk, hogy népünk elég érett arra, hogy maga is belássa, hogy boldog, megelégedett jövője csak akkor lehet, ha magyar népnek hű testvére marad.” (Dessewffy 1918, 8–9. p. Vö. Ábrahám 2016, 113–116. p.)

Wekerlének írott levelében Dessewffy részletesen kitért a *Naša Zastava* rovatainak bemutatására. A vezércikkek esetében azok tartalma valamely országos politikai, helyi érdekű vagy közgazdasági kérdést tárgyalna, elsősorban a nép érdekében hozott törvényeket vagy egyéb intézkedéseket. Mellőzné a nemzetiségi kérdést érintő témákat mindaddig, ameddig nem erősödik meg a népnek a lappal szembeni bizalma. A tárcarovatban magyar írók regényei szerepeltek fordításban (pl. Jókai Mór; Mikszáth Kálmán), vagy helyi vonatkozású szépirodalmi munkák kerültek elhelyezésre.⁵⁷ A történelmi rovatban a

---

53 Uo.

54 Uo.

55 Uo.

56 Uo.

57 Semsey Boldizsár levélben kereste fel Mikszáth Kálmánt a tervezett kelet-szlovák lap kapcsán. A levélben Semsey bemutatta Mikszáthnak a megindítandó akció lényegét. Jelezte az irányítása alatt létrehozandó Sáros vármegye Magyar Közművelődés Egyesület célját, hogy a vármegye szlovák lakosságának hazafias, sárosi dialektusban írt lapot adjon ki. Megkérte Mikszáthot, hogy „humoros munkáidat tót fordításban lapunkban közölhessük”. Mikszáth Kálmán válaszlevelében örömmel fogadta a felkeresést és támogatta Semsey „hazafias” akcióját. „[...] a legnagyobb örömmel engedem meg, hogy munkám közül bármelyiket közölje a hazafias tót lap mindaddig még a helyes nemzeti célokat szolgálja.” ŠA PO, UVŠŽ 1. doboz, 1-28. 11/I 1907. sz.

magyar történelemből vett rövid népies ismertetések, leírások foglaltak helyet, különös tekintettel a helyi vonatkozásokra vagy valamely országos jelentőségű eseményre.

Ami érdekes, már ekkor bekerült az Amerikával kapcsolatos rovat az újságba. Ebben az amerikai szlovákok életéről szerepeltek cikkek saját megbízott íróiktól, mert a szerkesztőség úgy gondolta, hogy ezeket az írásokat a kivándorlás ellen lehet felhasználni. Az Újdonságok rovat célja a vármegyei hírszolgáltatás volt, különös tekintettel olyan eseményekre, amelyek a népet érdekelhették. További rovatokat is terveztek az indulásra kész lapban: humoros, közgazdasági és állategészségügyi, közigazgatási és ismeretterjesztő, vallásos írások mellett a szerkesztői üzeneteknek is önálló rovatot szántak.⁵⁸

A *Naša Zastava* 1907. október 27-én jelent meg először 2 500 példányban. A lap felelős főszerkesztője Dessewffy István volt, a helyettes főszerkesztő Zsebráczy Géza, főmunkatársak pedig Liptay Lajos⁵⁹ és Repák Jenő⁶⁰ voltak.⁶¹ Sároson⁶² kívül Szepesből⁶³ és Zemplénből is voltak a lapnak tudósítói, mindegyik vármegyéből három-három fő. A lap megindításához és teljes működése alatt a magyar állam évente 20 000 korona segélytámogatást nyújtott.⁶⁴

Semsey az első szám megjelenését követően levélben utasította a vármegye járásainak főszerkesztőit, hogy „szíveskedjenek közjegyzőként és községeként állandóan megfigyelni és megfigyeltetni a *Naša Zastava* hatását népre. Különös gondddal szíveskedjen oly községekre és egyénekre fordítani, ahová pánszláv lapok sűrűben járnak, mert kétségtelen, hogy oly helyeken a pánszlávizmus hiú tanai inkább vertek gyökeret.”⁶⁵

58 MNL OL, ME K26 1908. V. tétel. 2650/1907.

59 Liptai (Liptay) Ludovít: író, tanár (1871-?), 1898–1918 között a szlovák nyelv tanára az eperjesi evangélikus teológián és kollégiumban, evangélikus lelkész, 1910–1926 eperjesi alesperes, 1926 után Magyarországon élt. A sárosi nyelvi szeparatizmus híve. Népművelő cikkeket írt a *Naša Zastava* című lapba. Miután Magyarországra távozott, csehszlovákellenes tevékenységet folytatott. Művei: *Mravné rozpravki zos naukami* (Erkölcös mesék tanulságokkal), Eperjes, 1912; *Učebná knižka náboženstva evangelicko-ausburkeho vyznaňa* (Az augsburgi evangélikus hitvallás tankönyve), Eperjes, 1915. Lefordította Jókai Mór *Kétszarvú ember c. művét* (Dvojrohový človek, Eperjes, 1917). Ezek sárosi nyelvjárásban jelentek meg. *L. Slovenský biografický slovník III., K-L*, Martin, Matica slovenská, 1989, 413. p.

60 Repák Jenő (Mátyáska, 1872. február 27. – Eperjes, 1910. november 9.): görögkatolikus tanfelügyelő. <http://lexikon.katolikus.hu/R/Repák.html> Letöltve: 2019. 07. 19.

61 ŠA PO, UVŠŽ 1. doboz, 21/I/1907. sz.

62 Sárosból Sztankay László, Wick Béla és Honódy Gyula. Uo. 21/I/1907 és 22/I/1907. sz.

63 Szepesből Handlovics Kálmán (lőcsei lakos, a város aljegyzője), Koronai József (római katolikus tanító, poprádi lakos), Rácz Gyula (római katolikus plébános) Uo. 31/1907. biz.

64 Fennmaradt az iratok között a lap működéséhez szükséges költségszámítás. 4 000 példány előállítására 10 914 korona, hírlapbélyegre 4 160, irodabérletre 300, takarításra 120, fűtésre 100, világításra 70, főszerkesztő-díjazásra 1 200, fordítói és írónoki munkára 1 500 korona. A munkatársak díjazására 1 400, az előre nem látott kiadásokra pedig 235 koronát terveztek. Ez összesen 20 000 korona. MNL OL K26 ME 1908 V. tétel. 2650/1907

65 A főispán ezen kívül az alábbi két kérdésre várt választ: Milyen fogadtatásban részesült a *Naša Zastava* általánosságban és különösen oly községekben, ahová pánszláv lapok sűrűb-

A Bártfai járásban, Kőszeghy Ádám főszolgabíró jelentése szerint, a lapot szívesen fogadták, pánszláv lapok, köztük a *Slovenský týždenník* visszaküldéséről ad jelentést. Jelezte, hogy a közjegyzőkön keresztül igyekeznek majd a többi szlovák nyelvű sajtóanyagot kiszorítani a járásából.⁶⁶ A Székcsoi járás főszolgabírójának szintén pozitív fogadtatásról írt, de megjegyezte, hogy előfizetők nem igazán jelentkeztek. Ennek okaként annyit írt, hogy „*népünk legnagyobb része idegenkedik attól, ami pénzbe kerül, legyen az bármely csekély összeg*”.⁶⁷ Eredményesnek tekinti, hogy sok községben sikerült a pánszláv lapokat háttérbe szorítani, vagy terjesztésüket megszüntetni, viszont hangsúlyozza, hogy például Bucslón „*a lakosok a pánszláv lapokhoz még mindig görcsösen ragaszkodnak, de mi ennek az oka és honnan ered az ez irányú befolyás, kipuhatolnom nem sikerült*”.⁶⁸ Ezenkívül arról is beszámolt, hogy a raszlavica körjegyzőség egyes községeiben a *Naša Zastava* terjesztése akadályokba ütközött, mert a helyi római katolikus lelkész a *Kresťan* című katolikus lapot járattja és mellőzi a *Naša Zastavát*. Látjuk, hogy az egyes községekben a véleményformáló szerep, az egyes lapok terjesztése vagy mellőzése sokban függött a néppel szorosabb kapcsolatot ápoló egyházi személyek véleményétől, felfogásától.

A Sirokai és a Tapolyi járás főszolgabírói is a *Naša Zastava* pozitív fogadtatásáról írtak a főispánnak. Előbbiben azonban a járás főszolgabírójának véleménye szerint a „pánszlávizmus”, vagyis a szlovák nacionalista eszmék csirájukban már jelen voltak, és ennek elfojtásában az új lapnak pozitív hatása lehet majd. A Tapolyi járásban viszont, ahol eleve aktívabbak voltak a szlovák nemzeti agitátorok, a főszolgabíró a közjegyzőkkel és a magyarbarát járási tisztviselőkkel igyekezett a „pánszláv” lapok visszaküldését és terjesztését elősegíteni.⁶⁹

A Lemesi járásból, amely a vármegye legdélibb járása volt és szomszédos volt Abaúj-Torna vármegyével, a főispán teljesen más jellegű visszajelzést kapott a járás főszolgabírójától. „[...] *járársomban a lap a legkedvezőbben fogadtatott, és mindenütt úgy az intelligenciánál, mint a köznépnél általános tetszésnek örvend. Már eddig is számos előfizetés történt és még sok előfizetés remélhető [...] olyanok is előfizettek a lapra, kiknek eddig pánszláv lap járt.*” A lemesi főszolgabíró ugyanakkor felvetette az olvasóktól kapott visszajelzések alapján, hogy a lapban az új törvények, a kormány- és a vármegyei rendeletek, amelyek a népet is érintik, magyarázat formájában is jelennek meg.⁷⁰

---

ben küldetnek? A *Naša Zastava* tartalmára van e kifogás? ŠA PO, UVŠŽ 1. doboz, 2/30-43. 30/I 1907. sz.

66 A Makovicai járás főszolgabírójának jelentése a *Naša Zastava* fogadtatásáról. Uo. 30-43. 21/ 1907 eln.

67 A Székcsoi járás főszolgabírójának jelentése a *Naša Zastava* fogadtatása kapcsán. Uo.

68 Uo.

69 A Tapolyi járás főszolgabírójának levele; Uo.30-43 11/1907. eln. szám. A Sirokai járás főszolgabírójának levele. Uo.

70 A Lemesi járás főszolgabírójának levele. Uo. 26/1907. eln. szám

Láthatjuk a visszajelzésekből, hogy a vármegye járásainak olvasni tudó rétege a hivatalos jelentések szerint mindenhol pozitívan fogadta a főispán kezdeményezését, és igyekeztek ezt az akciót sikeresebbé tenni. Ugyanakkor az is látszik, hogy voltak olyan járások, ahol a szlovák nemzeti célok, agitációk már megjelentek és hatottak a járások szlovák nemzetiségű olvasóközönségére. Végül azt is megállapíthatjuk, hogy a vármegye és a fősolgabírói járások tisztviselői hivataluknál fogva is igyekeztek terjeszteni a keleti szlovák öntudatot, és közben elősegíteni a magyar asszimilációs politikát úgy, hogy próbáltak fellépni és hatalmuknál fogva elnyomni a szlovák nemzeti gondolatokat.

A lapszám előfizetői számának alakulása

Próbáljuk meg az előzőekben leírt pozitív hatásokat nem csak a fősolgabírói jelentésekkel alátámasztani. Szerencsére Eperjesen 4 év, Budapesten 2 teljes év fennmaradt a *Naša Zastava* előfizetői kimutatásaiból. A lap 1907 októberében 2500 számmal jelent meg és 1929 címre küldték el a vármegyén belül, 48 példányt pedig a vármegyén kívülre. Ezenkívül 523 számot helyeztek el a vármegyén belüli terjesztők közvetítésével.⁷¹ 1907-ben a 10. szám már 4200 példányban jelent meg, majdnem megduplázva az indulási példányszámot.⁷² Az 1908-as év első számára 2743 példányban volt előfizetés. Ekkor a lapra új előfizetőként 979 megrendelő fizetett elő. Ebből Sáros vármegyében 917 példányt, Szepes vármegyéből 22, Zemplén vármegyében 14, Abaúj-Torna vármegyében 15, más megyékben összesen 11 példányt értékesítettek.⁷³ Terjesztés útján 1578 példányt adtak el. Ez mindösszesen 5300 példányt jelentett. Egy évvel később, az 1909. január 30-ai adatok szerint 247 példányt adtak ki mutatványsszámként. Ekkor már a lap 4792 előfizetővel rendelkezett. Az utóbbi adatból Sáros megyében 2432, Szepes vármegyében 1272, Zemplénben 888, Abaúj-Torna vármegyében 120, a többi vármegyében 53, Amerikában pedig 28 példánnyal nőtt az eladott lapok száma. Ezenkívül közel 1000 példány került eladásra terjesztők révén. Mindez azt jelenti, hogy hozzávetőleg 6000 példány kelt el egy lapszámból. A későbbi évekre vonatkozóan is elmondhatjuk, hogy a *Naša Zastava* átlagosan 6000 példányban jelent meg. Ha lehet hinni Dessewffy Istvánnak, akkor 1918-ban a példányszám a 8000-et is elérte. (Dessewffy 1918, 8. p.)

Összegzés

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a dualizmus kori helytörténeti kutatásokba és a történettudományi önreprezentációba a maga keretein belül Sáros vármegye is igyeke-

71 MNL OL, ME K26 1908. V. tétel ad 586/1909

72 Költségvetés az 1908-as évben. Uo. ŠA PO, UVŠŽ, 1. doboz, 3. sz. Vö. MNL OL ME 1908. V. tétel ad 586/1909. sz.

73 Semsey Boldizsár levéltervezete Wekerle miniszterelnökhöz és ifj. Andrássy Gyula belügyminiszterhez 1908. április 2. Eperjes ŠA PO, UVŠŽ, 1. doboz. 3. sz.; MNL OL ME 1908. V. tétel ad 586/1909. sz.

zett bekapcsolódni. Egyrészt saját költségén elkészíttette és megjelentette Tóth Sándor Sárosról szóló helytörténeti monográfiáját. Ennek alapját a vármegye levéltáraiban őrzött iratok adták, amelyet régészeti és a Divald Kornél által összegyűjtött művészettörténeti impozáns anyag egészítette ki. Tóth munkájában a honfoglalástól egészen a dualizmus kori társadalmi, gazdasági, politikatörténeti és művelődéstörténeti folyamatokig vizsgálta a vármegye társadalmának fejlődését. A történeti reprezentáció az eperjesi Széchenyi Körnek és Divaldnak köszönhetően a bártfai Sárosi Múzeum megalapításával vált teljessé.

Ezzel párhuzamosan a 20. század eleji sárosi értelmiség a vármegye nyelvi egységére, vagyis a többnyelvűsége, illetve a kelet-szlovák nyelvjárásra alapozva önálló – az északnyugat-magyarországi szlovák megyékétől eltérő – identitást kívánt meggyökeresíteni a vármegye szlovák ajkú lakosaiban. Mindezt megpróbálták a keleti szlovákság asszimilációjának irányába terelve arra is felhasználni, hogy a hazatérő amerikai kivándorlók körében megfigyelhető szlovák öntudatosodással szemben a korábbi magyarbarát magatartást erősítsék.

A vármegyei kezdeményezésként létrejövő eperjesi Széchenyi Kör részben az eperjesi soknyelvűség tradícióit ápolta, másrészt viszont a Tisza Kálmán-időszakban elkezdődött asszimilációs politika magyarosodást elősegítő törekvéseit is szolgálni próbálta. Mindazonáltal a kör komoly munkát fejtett ki a városi polgárság és a vidéki paraszti népesség körében a magyar nyelvű kulturális és szellemi fejlődés elősegítésében, a magyar nyelvű könyvek és folyóiratok biztosításával, felolvasásokkal, zenei és költészeti estek tartásával. Mindezekon túl a Széchenyi Kör fontos szerepet játszott a bártfai Sárosi Múzeum munkájának felügyeletében, működési ügyeinek intézésében.

Az Amerikai Egyesült Államokból hazatérő szlovákság a kinti egyesületi, politikai tapasztalatait kamatoztatva, igyekezett otthon is bekapcsolódni a szlovák nemzeti mozgalomba. Egyre inkább azonosult annak céljaival, az egységes szlovák nemzettudat kiépítésével. Mindez válaszreakcióra készítette a vármegye magyar vezetőit. A vármegyei ellenakciót a Sáros Vármegyei Közművelődési Egyesület megalapításával indították be. Az egyesület legfőbb célja a Milan Hodža által Budapesten kiadott élesen ellenzéki *Slovenský týždenník* ellensúlyozása és a hazafias szellemben, kelet-szlovák nyelven készülő hetilap megjelentetése volt. A *Naša Zastava* megtervezése és kiadása a vármegye főispánjának a bábáskodásával valósult meg, terjesztésére főleg azokban járásokban fektettek nagyobb súlyt, amelyekben az ellenzéki szlovák lapok előfizetői nagyobb számban éltek.

Az első világháborút követő impériumváltás során a társadalmi egyesületek közül csak a Széchenyi Kör működhetett tovább. Ennek okait abban kell keresnünk, hogy míg a Széchenyi Kört teljes mértékben a vármegye társadalma hozta létre és az szervesen segítette fejlődését nemzetiségtől függetlenül, az asszimilációs szándéktól eltekintve még a helyi szlovákság számára is pozitív volt. A Sárosvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület viszont erős magyarosító szándékkal és tisztán politikai célzattal jött létre a szlovák nemzeti mozgalom megosztása és ellensúlyozása érdekében. Az 1918–1919. évi államfordulat során a közművelődési egyesület meghatározó személyiségei elmenekültek vagy áttelepültek Magyarországra.

Irodalom

- A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Nyolczadik rész. Közszolgálati ágak és szabadfoglalkozások.* Budapest, Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, 1906.
- Ábrahám Barna 2014. Szlovák sajtó és nemzetépítés a dualizmus korában. In Paál Vince (szerk.): *A sajtó kultúráközvetítő szerepe 1867–1945. Tanulmányok.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Ábrahám Barna 2016. *Megmaradni vagy beolvadni? A szlovákság polgárosodása a 19. század második felében.* Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Dr. Atlasz József 2014. Az élet forrásai. Egy orvos életrajza. In Sturm László (szerk.): *Sárosi magyar tükör.* Miskolc.
- Berzeviczy Albert 1909. Bevezetés. In Tóth Sándor: *Sáros vármegye monográfiája. I. kötet.* Budapest, A vármegye költségén.
- Burke, Peter 2011. Lay History. Official and Unofficial Representations, 1800-1914. In Stuart Macintyre – Juan Manguel – Pók Attila (eds.): *The Oxford History of Historical Writing.* Oxford, Oxford University Press.
- Czambel, S. 1906. Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. odd., I. čiastka: *Východoslovenské nárečie.* Turčiansky Sv. Martin.
- Czieger András 2011. Konfliktusok a tér körül. Kormányzati területrendezési törekvések és a lokális identitás elbeszélései az 1870-es években Magyarországon. In Czieger András (szerk.): *Terek, tervek, történetek. Az identitás történetének térbeli keretei 2.* Budapest, Atelier.
- Dessewffy István 1918. *Nemzeti kultúrfeladatok az északkeleti hegyvidéken.* Eperjes.
- Dvortsák Győző 1916. *Sáros földje 1914-1915.* Eperjes.
- Gali Máté 2017. *Berzeviczy Albert. A márványarcú miniszter.* Budapest, Szépművészeti Kiadó.
- Grünwald Béla 2011. *A Felvidék. Politikai tanulmány.* Pozsony, Kalligram.
- Gyáni Gábor 2002. *Történelemszövegek.* Budapest, L'Harmattan.
- Hodža, Milan 1913a. Naša Macedónia. *Slovenský týždenník*, 1913. július 25.
- Hodža, Milan 1913b. Rusínski vlastizradcovia. *Slovenský týždenník*, 1913. október. 3.
- Kemény G. Gábor (szerk.) 1892–1900. *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon.* 2. kötet
- Király, Péter 2009. Madarské a nemecké slová vo východoslovenských a ukrajinských nárečiach *Východného Slovenska. Studia Russica XXIII.* (Budapest)
- Kiss Gy. Csaba 2005. „Hazafiak” és „pánszlávok” a felföldi kisvárosban Mikszáth Kálmán és Svetozár Hurban-Vajanský egy-egy regényében. In Uő: *A haza mint kert.* Budapest Nap Kiadó.
- Klebsberg Kunó 1900–1903. Klebsberg Kunó expozéja Széll Kálmán számára. In Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon.* 3. kötet.
- Mendöl Tibor 1940. *A Felvidék.* Budapest.
- Mikszáth Kálmán 1999. *A gavallérok.* In Uő: *A sipsirica és más elbeszélések.* Budapest, Unikornis Kiadó.
- Passuth László 1996. Az örök Sáros In Filep Tamás Gusztáv – Szőke Edit (szerk. és összeáll.): *A tölgyerdőre épült város.* Dunaszerdahely.
- Cs. Plank Ibolya 1999. Divald Kornél. A szentek fuvarosa. *Fotóművészet*, 5–6.
- Szeghy-Gayer Vera 2014. Slovjacké regionálne hnutie v rokoch 1907 – 1918. *Mesto a dejiny*, 3. évf. 2. sz.
- Szmrecsányi Géza 2004. Dobry Luft. In Sturm László (szerk.): *Sárosi magyar tükör.* Miskolc.

- Sztancs Gábor 2016. Dialektus, kontaktusjelenség vagy magyar propaganda? Adatok és értelmezések a keleti szlovák (szlovják) etnikai régióról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 18. évf. 3. sz.
- Tajták, Ladislav 1966. *Naša Zastava - nástroj politiky maďarských vládnúcich tried. Nové obzory* 8. Košice.
- Thirring Gusztáv 1904. *A magyarországi kivándorlás és külföldi magyarság*. Budapest.
- Tóth Sándor 1909. *Sáros vármegye monográfiája. I. kötet*. Budapest, A vármegye költségén.
- Tóth Sándor 1912. *Sáros vármegye monográfiája. III. kötet*. Budapest, A vármegye költségén.
- Varga Bálint 2014. Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 2. sz. 179–202. p.

GÁBOR SZTANCS

HISTORICAL SELF-REPRESENTATION OF SÁROS COUNTY AND A NATIONAL MINORITY POLICY PRESS CAMPAIGN IN THE EARLY 20TH CENTURY

Sáros County, within its limits, also tried to get involved in local history research and historical self-representation. It did this by drawing up a historical monograph on Sáros at the county's own expense. In addition, attempts were made to establish a museum, which was eventually accomplished with the powerful support of the Széchenyi Circle in Eperjes. The Sáros intelligentsia, building upon the linguistic uniqueness of the county, i.e. the East Slovak dialect, wanted to establish an independent identity for the county's Slovak-speaking inhabitants. Using the dialect, the intellectual elite of the county wanted to steer the Slovaks toward the path of later assimilation. The Széchenyi Circle, an initiative of the county, was a product of the impatient period of Kálmán Tisza, promoting Hungarianization. In spite of the Magyarization efforts, we can say that the Circle has done a great deal of work and achieved considerable goals in the promotion of cultural and intellectual development among the urban and rural population (bourgeoisie and peasantry). The county leadership found that the best way to struggle against Slovak nationalism was to establish a social association. The sole purpose of it was to publish a patriotic spirited newspaper in the eastern Slovak language that would, using the same instruments, oppose Slovenský týždenník published by Milan Hodža.